

УДК 347.44

ДО ПИТАННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ СТАТТІ 652 ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ЩОДО ЗМІНИ УМОВ ДОГОВОРУ У ЗВ'ЯЗКУ З ІСТОТНОЮ ЗМІНОЮ ОБСТАВИН

Родоман Т.О.

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

У науковій статті надано характеристику оціночній категорії «істотна зміна обставин», а також усім чотирьом умовам, визначеними ч. 2 ст. 652 ЦК, одночасне існування яких є підставою для зміни договору за рішенням суду на вимогу заінтересованої сторони, якщо сторони не досягли згоди щодо приведення договору у відповідність з обставинами, які істотно змінилися. Зокрема, 1) у момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане; 2) зміна обставин зумовлена причинами, які заінтересована сторона не могла усунути після їх виникнення при всій турботливості й обачності, які від неї вимагалися; 3) виконання договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б заінтересовану сторону того, на що вона розраховувала при укладенні договору; 4) із суті договору або звичаїв ділового обороту не впливає, що ризик зміни обставин несе заінтересована сторона. Проаналізовано практику застосування судами касаційної інстанції положень ст. 652 ЦК і встановлено єдність судової практики у питанні щодо необхідності існування одночасно всіх перелічених у ч. 2 ст. 652 ЦК умов. Проте прослідковується оціночність поняття «істотна зміна обставин», що призводить до неоднакового трактування «істотності». Це свідчить про необхідність удосконалення вказаної статті ЦК шляхом конкретизації того, що може вважатися істотною зміною обставин, що суттєво зменшить неоднозначність трактування цього поняття.

Ключові слова: договір, правовідносини, зміна умов договору, істотна зміна обставин, Цивільний кодекс України.

Постановка проблеми. Укладаючи договір, сторони правочину повинні розуміти те, що стабільність договірних правовідносин може бути «підірвана» непередбачуваними зовнішніми обставинами, що істотно порушують баланс інтересів сторін та відчутно знижують очікуваний результат для кожної з них окремо. У зв'язку з тим, що сторони правочину об'єктивно не можуть спрогнозувати на майбутнє обставини, які матимуть визначальний вплив на розвиток договірного зобов'язання, то законодавець у ст. 652 ЦК встановив спосіб захисту цивільних прав та інтересів шляхом зміни договору у зв'язку з істотною зміною обставин, проте відсутність єдиного підходу в трактуванні «істотності зміни обставин» призводить до ухвалення діаметрально різних судових рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, пов'язані з проблематикою зміни умов договору у зв'язку з істотною зміною обставин досліджували К.С. Канзафарова, І.О. Романченко, А.Г. Ярема, С.Я. Вавженчук та інші, проте судова практика застосування ст. 652 ЦК залишається недослідженою.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Одним із способів захисту цивільних прав та інтересів є зміна умов договору, зміни до якого можуть бути внесені сторонами правочину у зв'язку з істотною зміною обставин, що відповідає положенням ст. 652 ЦК, проте поняття «істотна зміна обставин» залишається малодослідженою категорією і містить численні прогалини, а тому саме на цю частину невирішеної проблеми і буде спрямована увага в цій статті.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження поняття «істотна зміна обставин» з точки зору застосування судами положень ст. 652 ЦК.

Виклад основного матеріалу. Стаття 652 ЦК передбачає можливість зміни договору у разі істотної зміни обставин, зокрема, у разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання. Зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б або уклали б його на інших умовах [1].

Відповідно до ст. 6.2.1 Принципів УНІДРУА якщо виконання договору стає більш обтяженим для однієї із сторін, ця сторона не дивлячись на це зобов'язана виконати свої обов'язки з дотриманням наступних положень про укладення. Тобто виконання договору повинно відбутися, оскільки воно є незалежним від труднощів, які воно може викликати для сторони його виконання. Статтею 6.2.2 Принципів УНІДРУА надано визначення «ускладнень», які є тими виключеннями, які є достатніми для зміни договору за згодою сторін, а саме: ускладненням вважаються випадок, коли відбуваються події, суттєвим чином змінюючи рівновагу договірних обов'язків в силу збільшення для сторони вартості виконання, або зменшення цінності отриманого стороною виконання [2]. Назване визначення «ускладнень» практично може бути використано для тлумачення п. 2. ч. 1. ст. 652 ЦК.

При детальному вивченні норм цивільного законодавства стає зрозумілим той факт, що ЦК не містить дефініції «істотна зміна обставин», а лише містить характеризуючі ознаки цього поняття. Основною ознакою ст. 652 ЦК стало те, що зміна обставин, якими керувалися сторони при укладенні договору, настала поза їх волею, тобто не залежать від волі суб'єктів.

Поняття «істотна зміна обставин» є оціночною категорією. Норма абз. 2 ч. 1 ст. 652 ЦК містить критерій, за яким зміну обставин можна визначити як істотну: обставини мають змінитися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах. Крім того, необхідно враховувати, що: 1) істотна зміна обставин повинна статися не внаслідок поведінки контрагентів договору, а бути результатом певної дії ззовні, тобто відбувається зміна певних обставин, які є зовнішніми відносно правового зв'язку, що існує між контрагентами даного договору; 2) застосування ст. 652 ЦК не пов'язане з порушенням договору іншою стороною, дана стаття може застосовуватись лише у тому разі, коли сторона отримує належне виконання за договором [3].

Істотна зміна обставин повинна ускладнити виконання зобов'язань настільки, що це призведе до неможливості його виконання у зв'язку з такими обставинами. Під істотною зміною обставин розуміються ускладнення, що пов'язані з дійсними перешкодами виконання такого зобов'язання [4]. Істотна зміна обставин повинна статися не внаслідок поведінки контрагентів договору, а бути результатом певної дії ззовні, тобто відбу-

вається зміна певних обставин, які є зовнішніми відносно правового зв'язку, що існує між контрагентами даного договору [5]. Істотна зміна обставин порушує досягнутий баланс між сторонами, які уклали договір. Відновлення досягнутого балансу сторін у договорі у зв'язку з істотною зміною обставин можливе за рахунок нормативного регулювання визначеного у ст. 652 ЦК. При зміні договору посилання на істотну зміну обставин можливе лише у тому випадку, коли сторони при укладенні визначили такі обставини, як істотні [6, с. 64].

За ч. 2 ст. 652 ЦК якщо сторони не досягли згоди щодо приведення договору у відповідність з обставинами, які істотно змінилися, або щодо його розірвання, договір може бути розірваний, а з підстав, встановлених ч. 4 цієї статті, – змінений за рішенням суду на вимогу заінтересованої сторони за наявності одночасно таких умов: 1) у момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане; 2) зміна обставин зумовлена причинами, які заінтересована сторона не могла усунути після їх виникнення при всій турботливості й обачності, які від неї вимагалися; 3) виконання договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б заінтересовану сторону того, на що вона розраховувала при укладенні договору; 4) із суті договору або звичаїв ділового обороту не впливає, що ризик зміни обставин несе заінтересована сторона.

У відповідності до першої умови, події, що викликали ускладнення у виконанні договору, і які можна назвати «істотною зміною обставин» повинні мати місце або стати відомими сторонам (заінтересованій стороні) після укладення договору. Наявна умова є відсутньою, якщо буде встановлено, що заінтересована у зміні договору сторона знала про ці події і могла прийняти їх до уваги в момент укладення договору, а не легковажно їх ігнорувати. Легковажно проігноровані події, які і створили ускладнення, або іншими словами «істотну зміну обставин», створюють неможливість для сторони, яка заінтересована змінити договір, покладатися на ускладнення. В другій умові йдеться про те, що події, які викликають ускладнення не могли стороною бути розумно прийняті до уваги. Іноді зміна обставин відбувається повільно, але кінцевий результат цих повільних змін може привести до ситуації ускладнення у виконанні договору. Якщо зміни обставин почалися до укладення договору, то ускладнення не виникають, якщо тільки розвиток змін обставин різко не прискорився у період дії договору. Щодо третьої умови, то в даному випадку мова йде про зменшення цінності отриманого стороною за договором, включаючи випадки коли виконання взагалі не має ніякої цінності для сторони, що отримує виконання. Зменшення цінності отриманого стороною за договором відбувається у випадку, коли суттєво змінюється договірна рівновага у силу істотного підвищення вартості виконаного або у силу зменшення отриманого стороною за договором. Суттєва зміна цінності або повна втрата цінності отриманого стороною за договором може відбуватися в результаті серйозних змін у ринковій ситуації або марності цілі, для якої вимагалось

виконання (наприклад, заборона проведення робіт на ділянці землі, яка була набута для будівельних цілей). Безумовно, зменшення цінності виконання повинно мати об'єктивні ознаки його виміру, у протилежному випадку проста зміна ставлення чи думки сторони, яка отримує виконання, повинна мати об'єктивне значення. Утім зміна думки про цінність отриманого за договором не може і не повинна призводити до зменшення цінності виконаного. Що стосується марності цілі виконання, то вона може бути прийнята до уваги тільки тоді, коли конкретна ціль договору була відома або мала бути відомою обою сторонам. Виходячи зі змісту четвертої умови, випадки ускладнення у виконанні договору не можуть мати місця, якщо потерпіла сторона прийняла на себе ризик змін обставин. Прийняття на себе ризику зміни обставин не обов'язково повинно бути прямо відображено у договорі, такий висновок може слідувати із самого характеру та змісту зобов'язання [7].

Абсолютно виправдано науковці зазначають, що одночасне виникнення всіх цих умов на практиці досить складно уявити [8, с. 36], а отже, важко простежити дію норми ЦК щодо істотності зміни обставин за відсутності достатньої судової практики щодо вирішення справ з приводу зміни договорів за даною підставою [9, с. 34].

В процесі дії договору інтереси сторін можуть порушуватися будь-якою зміною обставин, що виникають у процесі виконання договору. Проте лише істотна зміна обставин визнається підставою для вимоги про зміну договору [10]. Про необхідність існування усіх вищевказаних чотирьох умов свідчить також й судова практика, зокрема, в порядку господарського судочинства розглядалася справа за позовом ПАТ «Криворіжгаз» до ПАТ «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» про внесення змін до договору на купівлю-продаж природного газу. Рішенням Господарського суду міста Києва від 16 березня 2016 року [11] в задоволенні позову було відмовлено, а постановою Київського апеляційного господарського суду від 03 серпня 2016 року [12] рішення суду першої інстанції скасовано та внесено зміни до договору. Задовольняючи позов та скасовуючи рішення місцевого господарського суду, апеляційний суд виходив з того, що при укладенні договору та додаткової угоди до нього сторони не могли передбачити, що впродовж 2015 року відбудеться така істотна зміна обставин (відповідними органами не будуть враховані обсяги ВТВ та ВТР природного газу, розраховані відповідно до Методик) та, що у випадку зменшення для позивача ВТВ та ВТР природного газу, виконання договору № 13-156-ВТВ у чинній редакції порушуватиме співвідношення майнових інтересів сторін і позбавить заінтересовані сторони того, на що вони розраховували при укладенні договору, а також, що позивачем вживалися всі можливі заходи, які від нього вимагались, для усунення причин, які зумовили істотну зміну обставин, тобто прийшов до висновку про наявність одночасно всіх умов, передбачених ч. 2 ст. 652 ЦК. Суд касаційної інстанції при винесенні ухвали про залишення без змін рішення суду першої інстанції вказав про те, що не погоджується із висновком апеляцій-

ного суду, оскільки, відмовляючи в задоволенні позову, місцевий господарський суд прийшов до правомірного висновку, що позивачем не був доведений факт одночасного існування всіх чотирьох умов для внесення змін до договору, передбаченого ч. 2 ст. 652 ЦК [13].

Згідно роз'яснень, викладених в п. 15 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» № 5 від 30 березня 2012 року, при вирішенні спорів щодо розірвання (в т.ч. щодо зміни, оскільки ст. 652 ЦК одночасно регулює як розірвання, так і внесення змін) кредитного договору з посиланням, зокрема, на світову фінансову кризу чи інші суттєві обставини суд має враховувати положення частини другої статті 652 ЦК і виходити з того, що закон пов'язує можливість розірвання договору безпосередньо не з наявністю істотної зміни обставин, а з наявністю одночасно чотирьох умов, визначених частиною другою цієї статті, при істотній зміні обставин [14].

Іншим прикладом є справа за позовом ТзОВ «Антекс» до ПАТ «Перший Український Міжнародний Банк» про зміну кредитного договору, де позивач зазначав про те, що на момент укладення кредитного договору 28 серпня 2007 року не було окупації півострова Крим і військових дій на сході України. Внаслідок того, що ТзОВ «Антекс» є торгівельною компанією і здійснює оптову торгівлю, в тому числі на території півострова Крим, Донецької та Луганської областей України, 14 липня 2015 року позивачем запропоновано відповідачу змінити умови кредитного договору – зменшити процентну ставку за кредитом в зв'язку з істотною зміною обставин, яка залишена без відповіді і задоволення. Також позивач, підтверджуючи позовні вимоги, послався на те, що на момент укладення кредитного договору не існувало таких обставин як окупація півострова Крим і військові дії на сході України, в зв'язку з чим і відсутні умови у договорі щодо настання форс-мажорних обставин. Відмовляючи в задоволенні позовних вимог, господарський суд першої інстанції [15], з яким погодився апеляційний господарський суд [16], вказав на відсутність підстав для зміни кредитного договору, обумовлених ч. 2 ст. 652 ЦК у зв'язку з погодженням сторін щодо змісту усіх умов договору, який виконувався. Місцевим й апеляційним господарськими судами обґрунтовано зазначено про відсутність підстав для зміни кредитного договору, обумовлених ч. 2 ст. 652 ЦК, за відсутності одночасно чотирьох умов визначених чинним законодавством, а також у зв'язку з тим, що виникнення кредитного правовідношення між сторонами кредитного договору вже відбулося, зобов'язання банком вже виконано, а кредитні кошти позичальником вже прийняті та використані. Колегія суддів касаційної інстанції погодилася із висновками судів першої та апеляційної інстанцій про те, що посилання позивача на окупацію півострова Крим і військові дії на сході України, за встановленої судами відсутності згоди відповідача на внесення змін у кредитний договір, не може вважатися істотною зміною обставин в розумінні

ч.ч. 1, 2 ст. 652 ЦК, оскільки дані обставини носять загальний характер та у повній мірі стосуються обох договірних сторін, а тому не можуть бути підставою для внесення змін до вказаного кредитного договору [17].

Необхідно враховувати, що істотна зміна обставин є самостійним випадком зміни договору, тому ст. 652 ЦК не може застосовуватися субсидіарно по відношенню до інших статей ЦК, які передбачають зміну окремих видів договорів, хоча в судовій практиці зустрічається багато випадків, коли заінтересована сторона, звертаючись до суду з вимогою про зміну договору в силу істотної зміни обставин, вказує ст. 652 ЦК не як самостійну підставу своїх позовних вимог, а як доповнення до інших підстав. Незважаючи на те, що ЦК України набрав чинності 01 січня 2004 року, вітчизняна судова практика до цього часу не виробила ґрунтовних положень, які б дозволяли систематизувати уявлення про те, що є і не є істотною зміною обставин у розумінні ст. 652 ЦК. При цьому, в переважній більшості випадків, суди не визнають зміну обставин, на яку посилається позивач, істотною. Так, наприклад, не є істотною зміною обставин настання фінансової світової кризи, зростання курсу іноземної валюти тощо [3].

У відповідності до в п.16 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» № 5 від 30 березня 2012 року саме по собі зростання/коливання курсу іноземної валюти не є достатньою підставою для розірвання кредитного договору на підставі статті 652 ЦК, оскільки зазначене стосується обох сторін договору й позичальник при належній завбачливості міг, виходячи з динаміки зміни курсів валют із моменту введення в обіг національної валюти та її девальвації, передбачити в момент укладення договору можливість зміни курсу гривні України до іноземної валюти, а також можливість отримання кредиту в національній валюті [14].

Так, не підлягає до застосування ст. 652 ЦК у спорах щодо внесення змін у зв'язку з інфляційними процесами в економіці держави. У справі за позовом ТзОВ «Науково-виробниче підприємство Моноліт Енерго» до ДП «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» в особі відокремленого підрозділу «Атомкомплект» про внесення змін до договору поставки, Вищий господарський суд України дійшов висновку про те, що на момент укладення договору поставки та під час проведення процедури закупівлі (відкритих торгів) сторонам було відомо про всі ризики, пов'язані з економічною ситуацією, що склалася в державі, а тому безпідставним є посилення позивача на те, що в момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане. При цьому, ані положеннями чинного законодавства України, ані договором поставки не передбачено обов'язку відповідача змінити (збільшити) ціну договору у зв'язку зі зміною рівня інфляції [18].

У цій ситуації С.О. Соменков вказує на неоднозначність підходу до визнання інфляційних

втрат істотною зміною обставин, оскільки конкретний розмір інфляції може бути різним, а тому, якщо сторони могли і повинні були передбачити певний рівень інфляції, то про істотну зміну обставин говорити не слід [19, с. 104].

У разі істотної зміни обставин порушення цивільних прав може і не настати, але заінтересована сторона постраждає від негативних наслідків іншого характеру. Наприклад, при падінні курсу національної валюти орендодавець навіть за умови належного виконання орендарем зобов'язання зі сплати орендної плати буде у вкрай не вигідному становищі через невідповідність рівня орендної плати реаліям ринку. Викладені вище міркування дають підстави для висновку про неможливість кваліфікації істотної зміни обставин як порушення, невизнання, оспорування чи реальної загрози порушення цивільних прав у майбутньому [20, с. 158]. Варто цілком підтримати пропозицію і визнати зміну договору у зв'язку з істотною зміною обставин випадком захисту не порушеного права особи, а її майнового інтересу [21, с. 314]. Таке бачення повністю відповідає згаданим вище положенням п. 3 ч. 2 ст. 652 ЦК, де наслідком істотної зміни обставин визнається порушення співвідношення майнових інтересів сторін [20, с. 158].

Судова практика в Україні йде таким чином, що не відносить до істотної зміни обставин за договором, сторонами (стороною) за яким є суб'єкти господарювання, подальше банкрутство одного з них, внесення змін до статуту шляхом виключення певних видів діяльності юридичної особи, наслідки світової фінансової кризи [22, с. 47]. Вищий господарський суд України встановив, що із суті приписів ст. 652 ЦК випиває, що зміна економічної ситуації та факт коливання курсу іноземної валюти стосовно національної валюти України є комерційним ризиком, а тому не можуть бути підставами для застосування вказаної статті [23]. Банкрутство банку у зв'язку з світовою фінансовою кризою не може вважатися істотною зміною обставин у розумінні ч.ч. 1, 2 ст. 652 ЦК, оскільки економічна криза в країні носить загальний характер та у повній мірі стосується обох договірних сторін, а тому не може бути віднесена до зміни обставин, якими сторони керувалися при укладанні кредитного договору» [24].

Незважаючи на єдність судової практики в питанні необхідності існування усіх чотирьох умов для застосування ст. 652 ЦК для зміни договору у зв'язку з істотною зміною обставин, про що було зазначено вище, проте прослідковується оціночність категорії «істотна зміна обставин», що виражається в ухваленні судами різних судових рішень при вирішенні однієї і тієї ж справи.

Прикладом може слугувати справа за позовом ТзОВ «АСИ-ОЙЛ» до ПАТ «Банк Петрокоммерц-Україна» за участю третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору на стороні відповідача: ТзОВ «Фінансова компанія «Централ Капітал» про внесення змін до договору. Рішенням господарського суду міста Києва від 21 липня 2015 року [25], залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 14 грудня 2015 року [26], позов задоволено: внесено зміни до кредитного договору, укладеного ПАТ «Банк Петрокоммерц-Україна»

їна» та ТзОВ «АСИ-ОЙЛ» в частині строків (термінів) повернення траншів та процентів за ними, наданих ТОВ «АСИ-ОЙЛ».

Задовольняючи позовні вимоги, господарський суд першої інстанції, з висновками якого погодився і господарський суд апеляційної інстанції, виходив з того, що істотна зміна обставин підтверджується сертифікатом (висновком) Торгово-промислової палати України від 12 вересня 2014 року про настання обставин непереборної сили, зі змісту якого вбачається, що відповідно до листа Служби безпеки України від 13 червня 2014 року, на підставі ст.ст. 10, 11 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», 07 квітня 2014 року прийнято рішення щодо проведення антитерористичної операції в Донецькій, Луганській і Харківській областях, тоді як місцем реєстрації позивача є м. Донецьк і основну господарську діяльність (роздрібна торгівля паливом) позивач здійснює на території Донецької області. З огляду на наведені обставини господарські суди попередніх інстанцій дійшли висновку про наявність правових підстав для внесення змін до кредитного договору на умовах, визначених у позовній заяві.

Однак, Вищий господарський суд України з такими висновками господарських судів попередніх інстанцій не погодився і зазначив наступне: приймаючи оскаржені судові рішення господарські суди попередніх інстанцій виходили з того, що у даному випадку про істотну зміну обставин свідчить факт проведення на території місцезнаходження позивача бойових дій та здійснення антитерористичної операції, що позбавило останнього можливості нормально здійснювати господарську діяльність і при цьому: – сторони не могли передбачити у майбутньому різкого погіршення умов ведення господарської діяльності в регіоні місцезнаходження позивача, а тому в момент укладення договору виходили з того, що така зміна обставин не настане; – подальше виконання договору, без відповідних змін, порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б заінтересовану сторону того, на що вона розраховувала при укладенні договору. Будь-яких інших обставин в обґрунтування позовних вимог позивач не наводив, а господарські суди відповідно таких не встановили. Вищий господарський суд України вважає помилковими висновки господарських судів попередніх інстанцій про наявність правових підстав для внесення змін до кредитного в частині строків повернення траншів та процентів за ними, оскільки господарські суди попередніх інстанцій, дослідивши всі обставини, на які послався позивач в обґрунтування позову, не встановили наявності передбачених ч. 4 ст. 652 ЦК виняткових випадків для зміни кредитного договору за рішенням суду

у зв'язку з істотною зміною обставин, а саме того, що розірвання договору суперечить суспільним інтересам або потягне для сторін шкоду, яка значно перевищує затрати, необхідні для виконання договору на умовах, змінених судом. Водночас, встановивши обставини непереборної сили (форс-мажорні обставини, передбачені ст. 141 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні», правові наслідки яких, визначені ст. 617 ЦК, господарські суди попередніх інстанцій помилково ототожнили вказані обставини з істотною зміною обставин у розумінні положень ст. 652 ЦК [27].

Висновки і пропозиції. Зміна обставин найчастіше має значення для договорів, виконання яких не збігається у часі із моментом їх укладення (триваючі договори), що не можна сказати про ті договори, які виконуються відразу у момент укладення. Для застосування положень ст. 652 ЦК необхідна зміна умов з обов'язковим елементом «істотності», тобто така зміна призведе до фундаментального дисбалансу рівноваги сторін у договорі.

Суб'єктами внесення змін є як сторони правочину, якщо вони досягли згоди щодо істотної зміни обставин, що відповідає положенням ч. 1 ст. 652 ЦК, а також суд – у випадку не досягнення сторонами згоди щодо приведення договору у відповідність з обставинами, що істотно змінилися, що узгоджується із положеннями ч. 2 ст. 652 ЦК.

Поняття «істотна зміна умов» є оціночним, проте для застосування ч. 2 ст. 652 ЦК необхідне одночасне існування таких умов: 1) у момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане; 2) зміна обставин зумовлена причинами, які заінтересована сторона не могла усунути після їх виникнення при всій турботливості й обачності, які від неї вимагалися; 3) виконання договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б заінтересовану сторону того, на що вона розраховувала при укладенні договору; 4) із суті договору або звичаїв ділового обороту не випливає, що ризик зміни обставин несе заінтересована сторона. При вирішенні справ щодо застосування положень ст. 652 ЦК суди одноголосно вказують про необхідність доведення одночасного існування усіх чотирьох вищевказаних умов, оскільки відсутність хоча б однієї з умов тягне за собою відмову у задоволенні позову у зв'язку з недоведеністю таких позовних вимог.

Аналіз судової практики свідчить й про те, що суди не визнають істотною зміною обставин фінансову кризу, інфляційні процеси, банкрутство суб'єкта господарювання, проведення антитерористичної операції.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1475655446638151>
2. Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА) від 01 січня 1994 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_920/print1475678874914774
3. Канзафарова І.С. Зміна або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4210/1/%D0%A1.%20320-323.pdf>
4. Постанова Вищого господарського суду України від 30 березня 2016 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56843071>

5. Постанова Вищого господарського суду України від 21 жовтня 2016 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52672037>
6. Вавженчук С.Я. Договірне право: навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2011. – 584 с.
7. Прокопенко В.В. Науково-практичний коментар до ст. 652 Цивільного кодексу України. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://jurists.org.ua/civil-law/3247-naukovo-praktichnyi-komentar-do-st-652-civilnogo-kodeksu-ukrayini.html>
8. Кошиль Ю. Кауза правочину та інститут зміни і розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин: аспекти співвідношення / Ю. Кошиль // Юридична Україна. – 2008. – № 1. – С. 33-38.
9. Полякова О. Розірвання договору за рішенням суду / О. Полякова // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 3 – С. 32-35.
10. Постанова Вищого господарського суду України від 26 березня 2013 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30265268>
11. Рішення господарського суду м. Києва від 16 березня 2016 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56578163>
12. Постанова Київського апеляційного господарського суду від 03 серпня 2016 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59490003>
13. Постанова Вищого господарського суду України від 02 листопада 2016 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62454185>
14. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» № 5 від 30 березня 2012 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12/print1478167635748714>
15. Рішення господарського суду м. Києва від 21 жовтня 2015 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53024929>
16. Постанова Київського апеляційного господарського суду від 22 грудня 2015 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54681071>
17. Постанова Вищого господарського суду України від 13 квітня 2016 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57223723>
18. Постанова Вищого господарського суду України від 08 грудня 2015 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54204099>
19. Соменков С.А. Расторжение договора в гражданском обороте: теория и практика / С.А. Соменков. – М.: МЗ-Пресс, 2005. – 208 с.
20. Ромащенко І.О. Зміна та припинення цивільного правовідношення як способи захисту цивільних прав / І.О. Ромащенко. – К.: Алерта, 2016. – 242 с.
21. Рожкова М.А. Средства и способы правовой защиты сторон коммерческого спора / М.А. Рожкова. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 416 с.
22. Андреева О. Цивільно-правова характеристика ризику істотної зміни обставин за договором: поняття та практичне значення / О. Андреева // Юридична Україна. – 2014. – № 3. – С. 44-50.
23. Постанова Вищого господарського суду України від 29 березня 2012 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22256822>
24. Постанова Вищого господарського суду України від 14 листопада 2011 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19216174>
25. Рішення господарського суду м. Києва від 21 липня 2015 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47620765>
26. Постанова Київського апеляційного господарського суду від 14 грудня 2015 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54329337>
27. Постанова Вищого господарського суду України від 17 лютого 2016 року. Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55980348>

Родоман Т.А.

Научно-исследовательский институт частного права и предпринимательства
имени академика Ф.Г. Бурчака
Национальной академии правовых наук Украины

К ВОПРОСУ СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ ПРИ МЕНЕНИЯ ПОЛОЖЕНИЙ СТАТЬИ 652 ГРАЖДАНСКОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ ОБ ИЗМЕНЕНИИ УСЛОВИЙ ДОГОВОРА В СВЯЗИ С СУЩЕСТВЕННЫМ ИЗМЕНЕНИЕМ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ

Аннотация

В научной статье охарактеризована оценочная категория «существенное изменение обстоятельств», а также все четыре условия, определенные ч. 2 ст. 652 ГК, одновременное существование которых является основанием для изменения договора по решению суда по требованию заинтересованной стороны, если стороны не достигли согласия по приведению договора в соответствие с обстоятельствами, которые существенно изменились. В частности, 1) в момент заключения договора стороны исходили из того, что такое изменение обстоятельств не наступит; 2) изменение обстоятельств обусловлено причинами, которые заинтересованная сторона не могла устранить после их возникновения при всей заботливости и осмотрительности, которые от нее требовались; 3) выполнение договора нарушило бы соотношение имущественных интересов сторон и лишило бы заинтересованную сторону того, на что она рассчитывала при заключении договора; 4) из сути договора или обычаев делового оборота не вытекает, что риск изменения обстоятельств несет заинтересованная сторона. Проанализирована практика применения судами кассационной инстанции положений ст. 652 ГК и установлено единство судебной практики в вопросе о необходимости существования одновременно всех перечисленных в ч. 2 ст. 652 ГК условий. Однако прослеживается оценочность понятия «существенное изменение обстоятельств», что приводит к неодинаковому толкованию «существенности». Это свидетельствует о необходимости совершенствования указанной статьи ГК путем конкретизации того, что может считаться существенным изменением обстоятельств, что существенно уменьшит неоднозначность толкования этого понятия.

Ключевые слова: договор, правоотношения, изменение условий договора, существенное изменение обстоятельств, Гражданский кодекс Украины.

Rodoman T.O.

Scientific Research Institute of Private Law and Business
named after Academician F.G. Burchak
of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

TO THE QUESTION OF THE COURT PRACTICE OF ARTICLE 652 OF THE CIVIL CODE OF UKRAINE ON CONTRACT TERMS CHANGES DUE TO THE SUBSTANTIAL CIRCUMSTANCES CHANGING

Summary

An evaluative category «the substantial circumstances changing» and all four conditions that determined in Part. 2 Art. 652 of the Civil Code of Ukraine, whose coexistence is a ground for a contract changing by the court of an interested party request if parties fail to agree all circumstances that have changed, – are characterized in this article. In particular, 1) at the time of the contract conclusion parties were convinced that such circumstances changing would not occur; 2) circumstances changing caused by causes that interested party could not eliminate after its appearance taking into account caring and caution that were demanded; 3) the contract implementation would violate the correlation of parties property interests and deprive interested party of what this party expected at the contract conclusion; 4) from the agreement substance or business customs do not follow that risk of changes in circumstances in on the interested party. The cassation court practice of Art. 652 of the Civil Code of Ukraine application is analyzed and the court practice unity on the question of existence necessity of all listed in the Part 2 Art. 652 of the Civil Code of Ukraine conditions is established in this article. However, «the substantial circumstances changing» is an evaluative term that leads to unequal treatment of «essentiality». This shows the urgency to improve the Art. 652 of the Civil Code of Ukraine by specifying what can be considered the substantial circumstances changing that significantly will decrease an ambiguity in this term interpretation.

Keywords: contract, legal relationships, contract terms changing, substantial circumstances changing, the Civil Code of Ukraine.